

Aplikácia kvalitatívnych metód ako nástroja pre výskum v urbánnej sociálnej geografii.

Application of qualitative research methods for research in urban social geography.

Rochovská, A., Madzinová, M.

Abstract:

Main objective of submitted paper is to introduce qualitative research methods used in geographical research and using two examples of case studies to show different options of their use. First case study is method is an interview, which was used to detect socio-spatial differences in relatively homogenous urban environment. Second method described in the paper is mental mapping used in research on places of fear in urban district environment.

Key words: qualitative research methods, urban space, poverty, crime, fear

Úvod

Kvalitatívne metódy poskytujú významné možnosti zlepšenia výskumu v humánnej geografii. Napriek ich nedostatočnému zastúpeniu v slovenskej geografii, kde sú skôr ojedinelými výnimkami ako pravidlom, sa kvalitatívne metódy tešia v angloamerickej geografii veľkej pozornosti. Ako je zdôraznené v príspevku venovanom kvalitatívnym metódam v geografii (Rochovská a kol., 2007), detailné oboznámenie sa s konkrétnymi kvalitatívnymi metódami a metodologickými postupmi a poučenie sa z ich aplikácie v konkrétnych geografických výskumoch.

Hoci existuje množstvo definícií kvalitatívnych metód, v širšom zmysle sa *kvalitatívny výskum* dáva do súvislosti s objasňovaním ľudského prostredia a ľudských skúseností (napr. Hay 2000, Vidich, Lyman 1994, Strauss a Corbin 1999). Z mnohých vyberieme jednu definíciu podľa Strauss a Corbin, ktorí definujú kvalitatívny výskum ako "akýkoľvek výskum, ktorého výsledky sa nedosahujú pomocou štatistických procedúr, či iných spôsobov kvantifikácie".

V predloženom príspevku budú predstavené dve prípadové štúdie venované výskumom v sociálno-priestorových štruktúrach v urbánnom priestore mestskej časti Petržalka, pričom v oboch prípadoch tvorí kvalitatívny výskum akýsi „doplnok“ k oficiálnym, kvantitatívnym údajom. V zmysle poznámky Z. Kusej (2005) o prekonávaní paradigmatickej vojny a v snahe robiť čo najlepší vedecký výskum.

Z hľadiska tendencií svetovej humánnej geografie sa ukazuje potreba rozsiahlejšieho zapojenia kvalitatívnych výskumných metód v rámci slovenskej geografie. Je možné očakávať, že pokračujúce transformačné zmeny slovenskej spoločnosti pôjdu ruka v ruke s narastajúcim záujmom geografie o nové spoločenskovedné tematické zameranie geografických výskumov.

Obe predstavené prípadové štúdie sú lokalizované v priestore bratislavskej mestskej časti Petržalka, ktorá predstavuje unikátne laboratórium na skúmanie širokého diapazónu sociálno-priestorových vzťahov. Sídliisko Petržalka bolo vybudované najmä v 70-tych a 80-tych rokoch 20. storočia, kedy z pôvodnej neveľkej vidieckej obce vznikla na pravej strane Dunaja obytná štvrť so 120 tisícmi

obyvateľov a stala sa jednou z najväčších v strednej Európe. Od začiatku výstavby až do roku 1991 sa počet obyvateľov zdeväťnásobil, osídlili sa aj niektoré predtým neobývané časti a zmenil sa pôvodný regresívny až stacionárny typ populácie na progresívny. Obdobie socializmu výrazne ovplyvnilo súčasný charakter Petržalky, najmä z hľadiska jej sociálno-priestorovej štruktúry, ktorá sa vyznačuje výrazne homogénnou štruktúrou. Sociálna diferenciácia typická pre západoeurópske a americké mestá sa vďaka obdobiu socializmu so snahami o minimalizáciu nerovností zatiaľ v podmienkach slovenských miest neprejavila, alebo len minimálne (viď napr. Ondoš, Korec 2006, Rochovská, Hornák 2001).

Prípadová štúdia 1: *Mestská chudoba a stratégie živobytia domácnosti*

V prvej prípadovej štúdii sa chceme pozrieť výsledky výskumu, ktorý bol realizovaný v petržalských rodinách, kde sme zisťovali, ako sa vybrané chudobné domácnosti správajú pri využívaní rôznych zdrojov. Skúmali sme, aké zdroje domácnosti používajú, v akej forme, v akom množstve a ako ich prítomnosť, alebo neprítomnosť môže zmierňovať alebo prehľbovať chudobu a sociálne vylúčenie (bližšie napr. Smith et al 2007, Stenning et al 2008, Smith, Rochovská 2007).

V rôznych fázach výskumu boli postupne použité mnohé, viac alebo menej detailnejšie metodologické prístupy: štatistické analýzy dát týkajúcich sa sociálnej exklúzie; dotazníkový prieskum v 150 petržalských domácnostiach v troch častiach urbánnej zóny Petržalky; detailnejšie rozhovory v 30-tich domácnostiach, ktoré nadviazali na dotazníkový prieskum; mnohostranný etnografický výskum rôznorodosti metód a praktík hospodárenia domácností a komunity a interview s kľúčovými pracovníkmi z relevantných inštitúcií.

Do výskumu, výsledky ktorého tu predstavujeme bolo zahrnutých 150 domácností v Petržalke s 505 osobami (51,5% osôb tvorili ženy), v ktorých prebehol dotazníkový výskum s následne pokračujúcimi interview v tridsiatich vybraných domácnostiach (z pôvodnej vzorky domácností). Výskum prebehol v troch vybraných obytných štvrtiach Petržalky (Gessayova, Haanova a Lúky-Sever)¹.

Našou snahou vybrať tri také časti Petržalky, ktoré by predstavovali 'reprezentatívnu' výskumnú vzorku, odrážajúcu odlišnú sociálnu pozíciu každej z vybraných štvrtí. Vybrané obytné štvrte sme zvolili na základe viacerých kritérií. V rámci podrobnej analýzy dostupných dát SODB a terénneho prieskumu lokality, sme hodnotili napríklad úroveň sociálnych nerovností, dostupnosť vo vzťahu k centru mesta, vek výstavby. V rámci každej časti boli následne vybrané jednotlivé bloky a vchody tak, aby odrážali širokú škálu socio-ekonomickej situácie, vrátane hodnôt chudoby, veľkosť domu (počet domácností), demografickú skladbu. V rámci každého vybraného bloku sme robili prieskum

¹ Obytné štvrte sú vlastne najmenšie štatisticky merateľné územia, nazývané aj základné sídelné jednotky (ZSJ) v rámci ktorých sa vyhodnocujú štatistické údaje zo Sčítania obyvateľov, čo umožnilo porovnanie jednotlivých štvrtí.

náhodne, snažili sme sa zapojiť do prieskumu apoň 2-3 domácnosti v každom vchode. Vzorka domácností predstavovala 3,1% - 4,0% z celkovej populácie štvrte. Profil miestnych obyvateľov bol v podstate zhodný s parametrami z výsledkov zo Sčítania.

Tab.1. Porovnanie častí Petržalky, v ktorých prebehol výskum.

Indikátor	Petržalka	Gessayova			Haanova			Lúky-sever			
		SODB 2001	SODB 2001	Prieskum		SODB 2001	Prieskum		SODB 2001	Prieskum	
				počet	podiel		počet	podiel		počet	podiel
Obyvateľstvo	117227	4548	140	3.1%	4532	183	4.0%	5361	183	3.4%	
Ekonomicky aktívne obyv.	71127 (60.7%)	2755 (60.6%)	91	65%	2976 (65.7%)	117	63.9%	3312 (61.8%)	118	64.5%	
Miera nezamestn.	10.6	12.2	9	9.9%	10.1	8	6.8%	11.4	24	20.3%	
Nepracujúci dôchodci	7.4	11.4	16	11.4%	6.6	21	11.5%	4.6	11	6.0%	
% obyv. s VŠ vzdelaním	16.7	14.2	20	14.3%	18.9	24	13.1%	16.0	25	13.7%	
Obdobie výstavby	1970s onwards	1971-80			1971-80			1981-90			
Typ výstavby	Škála 4-12 poschod. blokov	Hlavne 12 poschod. bloky			Hlavne 4 poschod. bloky			Zmiešané			
Lokalita	-	Blízko centra mesta			Blízko centra mesta			Ďalej od centra mesta			

Zdroj: Sčítanie obyvateľstva, 2001; pozorovanie; výskum v domácnostiach, 2005.

ZSO základné sídelné jednotky

Respondentov sme sa v časti dotazníka týkajúcej sa sociálnej situácie pýtali viaceré otázky týkajúce sa rozsahu a hĺbky chudoby. Boli to najmä otázky týkajúce sa spokojnosti s príjmom domácnosti, otázka skúsenosti s finančnými ťažkosťami, hodnotenie materiálnej situácie domácnosti, rozsah zmien finančnej bezpečnosti a celkové subjektívne hodnotenie rozsahu chudoby v každej domácnosti.

Detailný kvalitatívny výskum poskytol priestor na výskum chudoby a sociálneho vylúčenia v regióne, ktorý podľa oficiálnych štatistík problém s chudobou nemá. Napriek tomu, sme chudobu v Bratislavskej Petržalke našli, v rôznych podobách a v rôznej hĺbke.

Subjektívne hodnotenie rozsahu chudoby naznačilo intenzívnejšie a hlbšie skúsenosti s chudobou, než bolo zamerané na základe príjmu. 43% skúmaných domácností vyjadrilo nespokojnosť s výškou mesačného príjmu domácnosti, 34% skúmaných domácností malo skúsenosti s finančnými ťažkosťami počas posledných dvoch rokov, 41% skúmaných domácností uviedlo, že finančná situácia ich domácnosti sa počas posledných piatich rokov zhoršila, zatiaľ čo 35% opýtaných domácností uviedlo zlepšenie v rovnakom období a 9% skúmaných domácností v Petržalke označilo svoju domácnosť ako "jednoznačne" chudobnú. Ďalších 41% skúmaných domácností označilo svoju domácnosť za chudobnú v niektorých situáciách, ako napríklad pri kupovaní darčiekov, výbere dovolenky, tábora pre deti, domácich osláv, atď.

Už v dotazníkovom prieskume, aj počas interview sme identifikovali pestrú škálu stratégií na zvládanie súčasných ekonomických podmienok. Domácnosti majú (prípadne nemajú) prístup k skupine rozličných zdrojov, ktoré fungujú väčšinou poprepájane a uľahčujú, alebo upevňujú skúsenosť s chudobou a sociálnou exklúziou. Tieto zdroje sú využívané rozličnými spôsobmi v snahe dosiahnuť udržateľnú stabilitu v domácnosti. Keď sme zdôraznili dôležitosť – použitím konceptu živobytia – pohľadu na úlohu materiálnych, sociálnych a občianskych zdrojov na dosiahnutie prosperity, tak isto sme si vedomí toho, že prístup ku kvalitnému, dobre platenému a stabilnému zamestnaniu je absolútne najdôležitejšie. Domácnosti s členmi pracujúcimi v “dobrých” zamestnaniach sú oveľa menej pravdepodobne ohrozené chudobou. Naopak tí, čo pracujú v marginálnych zamestnaniach, prípadne sú nezamestnaní veľmi pravdepodobne žijú v chudobe. Pre tých, ktorí žijú v “riziku” chudoby sa prístup k informáciám – o dávkach, pracovných príležitostiach, lacných zdrojoch jedla, ošatenia atď. – zdá byť rozhodujúcim. Tieto informácie najčastejšie prichádzajú pomocou silných sociálnych sietí. Tí, bez silných rodinných a priateľských kontaktov, sa zdajú byť špeciálne znevýhodnení. Rozvinuté sociálne siete tiež napomáhajú bohatším domácnostiam, z nich niektoré môžu stále žiť relatívne neistý život, zdolávajúc komplikované stratégie živobytia. Komplexnosť stratégií živobytia znamená, že prípadná nečakaná zmena situácie v domácnosti – napríklad z choroby, smrti, straty zamestnania, rozpadu rodiny – môže posunúť domácnosť do chudoby a sociálnej exklúzie (pozri Smith et al 2007).

Pomocou kvalitatívnych metód boli odhalené tiež také skutočnosti, ktoré poukázali na významné priestorové „mikrogeografické“ rozdiely v rámci jednotlivých ZSJ. Napriek stále pretrvávajúcej homogenity prostredia postupne dochádza k formovaniu častí (niekedy iba ulíc, alebo blokov), v ktorých možno identifikovať „lepšiu“, alebo „horšiu“ sociálny status obyvateľov.

Prípadová štúdia 2: *Skúmanie kriminality a miest strachu v Petržalke*

V tejto prípadovej štúdii sme sa zaoberali problematikou strachu z priestoru v mestskej časti Petržalka. Pomocou metódy dotazníkov a interview sme zisťovali, či a kde sa v tejto mestskej časti vyskytujú miesta strachu. Na znázornenie zistených poznatkov a ďalšiu interpretáciu sme využili metódu mentálnych máp. Táto metóda podľa nás najlepšie vizuálne znázorní miesta strachu. Mentálne mapy znázorňujú súhrnné poznatky o lokalitách v Petržalke podľa jej obyvateľov, ktoré často nie sú v súlade s oficiálnymi štatistikami. Informácie a podklady k vytvoreniu mentálnej mapy miest strachu sme získali prácou v teréne, priamym oslovovaním obyvateľov, rozdávaním dotazníkov a priamymi rozhovormi s obyvateľmi tejto mestskej časti².

² Výsledky kvalitatívneho výskumu sú doplnené oficiálnymi dátami o kriminalite získané na miestnych policajných staniach

Strach z kriminality je u každého jedinca rozdielny a závisí od priestorového a sociálneho kontextu. Nie je to len emocionálna reakcia a strach, že sa staneme obeťou trestných činov, ale aj dopad týchto myšlienok na ľudské životy. (Pain 2000)

Výskum sme uskutočnili na vzorke 105 respondentov žijúcich v Petržalke, náhodným výberom, vo vekových kategóriách 17 až 60 rokov. 67,11 % z opýtaných respondentov býva v Petržalke 16 a viac rokov.

Pomocou krátkého dotazníka sme sa snažili identifikovať ulice, ale aj menšie, prípadne rozsiahlejšie oblasti strachu v mestskej časti Petržalka, dôvody strachu v týchto miestach, časový horizont vyhýbania sa dotýčným miestam, osobné alebo sprostredkované skúsenosti s kriminalitou v Petržalke a pocit bezpečia v mestskej časti.

Z vyhodnotených dotazníkov sme získali nasledovné poznatky. Najrizikovejšími miestami v mestskej časti sa stali lokalita Kopčany, ktorú až 37 respondentov označilo za rizikovú oblasť. Spolu s ňou a podľa našich očakávaní označilo 45 respondentov aj Kopčiansku ulicu ako najnebezpečnejšiu ulicu v mestskej časti. V tejto oblasti prevláda vysoký podiel neprispôsobivého obyvateľstva prevažne rómskeho etnika³. Štatisticky sa na Kopčianskej ulici v roku 2006 uskutočnilo celkovo 76 trestných činov. Počtom trestných činov sa Kopčianska ulica vyskytuje v prvej päťici lokalít s najvyššou kriminalitou v Petržalke. Predbiehajú ju už len obchodný dom Aupark (106 trestných činov) a jeho okolie (97 trestných činov) a hypermarket Tesco (90 trestných činov). Z celkovej kriminality sa tu vyskytuje najmä trestná činnosť v objektoch a obchodoch (24 %), „poškodzovačky“⁴ (13 %), drogy (12 %) a ostatná trestná činnosť⁵ (11 %). Zo 76 trestných činov v roku 2006 bolo uskutočnených 5 trestných činov násilnej povahy (lúpeží a ublížení na zdraví). Kopčianska ulica patrí počtom lúpežných trestných činov v roku 2006 do prvej trojice lokalít s najvyšším počtom týchto trestných činov. Strach aj z hľadiska štatistických trestných činov je v tejto lokalite opodstatnený.

Ďalšími miestami strachu podľa obyvateľov Petržalky sú okolie kúpaliska Matador, jazero Draždiak a Sad Janka Kráľa, ktorý je jeden z najstarších verejných parkov v strednej Európe. Toto otvorené priestranstvo, na mnohých miestach slabo osvetlené a odľahlé označilo 11,43 % respondentov za nebezpečné. Podľa obyvateľov je dôvodom strachu aj koncentrácia bezdomovcov, príslušníkov rôznych extrémistických skupín, drogovu závislých, výtržníkov a iných neprispôsobivých obyvateľov. V roku 2006 sa tu uskutočnilo 10 trestných činov, z toho 3 trestné činy násilnej povahy (lúpeže, ublížení na zdraví). V okolí kúpaliska Matador sa v roku 2006 neuskutočnil ani jeden trestný čin. Okolie jazera Draždiak je aktuálnym miestom strachu najmä v letných mesiacoch.

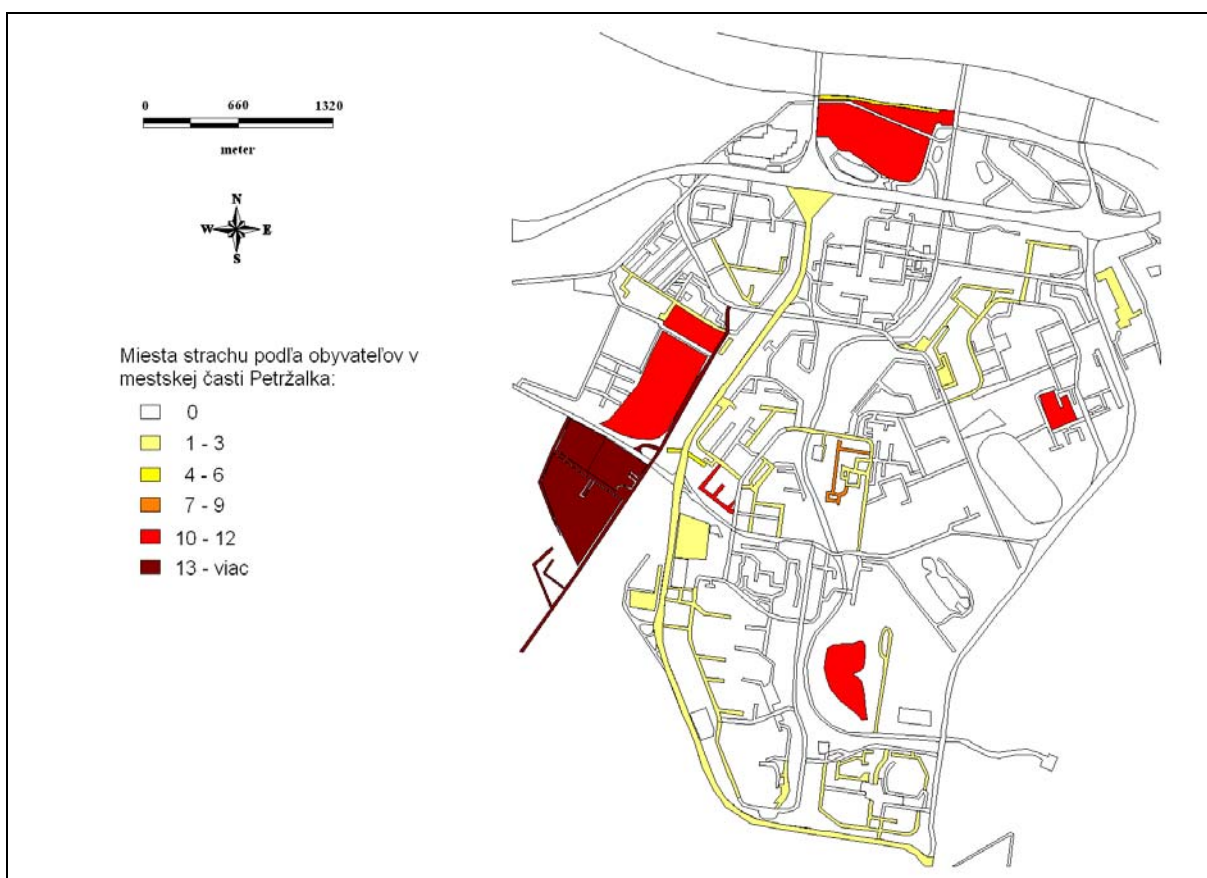
³ Podľa rozhovoru s pracovníkmi z oddelenia sociálnych služieb zo sociálneho domu v Kopčanoch.

⁴ „poškodzovačky“ – označenie trestných činov poškodenia súkromného, alebo verejného majetku podľa policajných staníc Juh, Sever a Stred v Petržalke

⁵ Ostatná trestná činnosť – výtržníctvo, priekupníctvo, nedovolené ozbrojovanie sa, požiare, výbuchy, podielníctvo, drogy, omamné psychotropné látky, šírenie toxikománie a pod.

Z ulíc po Kopčianskej ulici nasleduje Čapajevova, Ovsištské námestie a Rovniankova ulica. Tieto lokality sú obávané najmä z dôvodu vysokej koncentrácie neprispôsobivých skupín obyvateľov, ale nie sú oblasťami s vysokou koncentráciou trestných činov.

Miestami strachu sú tmavé, odľahlé, slabo osvetlené, otvorené priestranstvá. Oblasťi, kde sa vyskytujú, resp. stretávajú neprispôsobivé typy obyvateľov, extrémistické skupiny, rómske etnikum, drogový závislí, resp. bezdomovci. Dôvody strachu v týchto lokalitách sú strach z ublíženia na zdraví, lúpežného prepadnutia, dochádza tu často k bitkám, násiliu a výtržníctvu⁶. Tieto trestné činy môžeme zaradiť do kategórie násilných trestných činov, preto sme sa zamerali aj na miesta strachu podľa oficiálnych štatistických údajov o kriminalite. Porovnaním trestných činov podľa respondentov a štatistických údajov sme zistili, že oblasti najčastejšej kriminality nie sú vo všetkých prípadoch zhodné s miestami strachu podľa respondentov.

Mapa č.1: Miesta strachu v mestskej časti Petržalka v roku 2007/2008 podľa obyvateľov Petržalky.

Vysoké percento násilnej trestnej činnosti (lúpeže, ublíženia na zdraví), ktoré by mohli predznamenávať strach obyvateľov boli koncentrované na ulice Kopčianska, Holičská, Budatínska a Antolská, na ktorých sa uskutočnilo najviac trestných činov ublížení na zdraví a námestie Hraničiarov, obchodný dom Aupark, kde sa uskutočnilo najviac lúpežných prepadnutí v roku 2006. Spolu s ulicami Beňadická, Bzovická, Panónska, Jirásková, Vavilovova, Lenardova a Viedenská

⁶ Podľa 70 % respondentov sú tieto dôvody najdôležitejšie

cesta, zaznamenali v roku 2006 viac ako 43 percent celkovej násilnej trestnej činnosti a len 8 ulíc zaznamenalo viac ako 30 percent násilnej trestnej činnosti. Tieto ulice a lokality by mali vyvolávať strach z kriminality z hľadiska štatistických údajov.

Väčšina obyvateľov sa aj napriek tomu cíti v Petržalke bezpečne a nemajú pocit, že táto mestská časť je miestom s výskytom väčšej kriminality ako v ostatných mestských častiach, aj keď až 74,67 % respondentov má strach ísť na niektoré miesta v Petržalke. Väčšina skúseností s kriminalitou súvisí s majetkovými trestnými činmi, nasledujú ublíženia na zdraví, kriminalita spojená s drogami a lúpežné prepadnutia. Obyvatelia pociťujú strach z ublíženia na zdraví, z výtržníctva a inej kriminality najmä v nočných hodinách od 20 hodiny a v noci.

Záver

Kvalitatívne metódy výskumu predstavujú dôležitý nástroj skúmania sociálno-priestorových vzťahov v mestskom prostredí. Pomáhajú odhaľovať aj také skutočnosti, ku ktorým často aj zložitými štatistickými procedúrami nie je možné dospieť. Ich vhodnou kombináciou s kvantitatívnymi, štatistickými metodologickými postupmi možno dospieť k odhaleniu a pochopeniu širokej škály procesov a javov, ktoré sa odohrávajú v slovenskej transformujúcej sa spoločnosti.

Predstavené prípadové štúdie ilustrujú iba zlomok možností využitia kvalitatívnych metód v rozličných typoch výskumu v humánnej geografii, rôzne oblasti skúmania (chudoba, kriminalita, sociálna patológia, kvalita života a mnohé ďalšie oblasti) poskytujú priestor na častejšie použitie týchto metód.

Literatúra

- HAY, I. (2000). *Qualitative research methods in human geography*. OUP, Melbourne.
- ONDOŠ, S., KOREC, P. (2006). Súčasný dimenzie sociálno-demografickej priestorovej štruktúry Bratislavy. *Sociológia* 38 (1), p. 49-82.
- PAIN, R. (2000). Place, social relations and the fear of crime: a review, *Progress in Human Geography* 24, 3, p. 365 – 387
- ROCHOVSKÁ, A., BLAŽEK, M., SOKOL, M. (2007). Ako zlepšiť kvalitu geografie: O dôležitosti kvalitatívneho výskumu v humánnej geografii. *Geografický časopis*. 59 (4), p. 323-358.
- ROCHOVSKÁ, A., HORŇÁK, M. (2001): Sociálna polarizácia spoločnosti a jej regionálny priemet na území Slovenska a Bratislavy. *Miscellanea Geographica, Universitatis Bohemiae Occidentalis* 9, Plzeň, p. 131-141.
- SMITH, A., STENNING, A., ROCHOVSKA, A. AND SWIATEK, D. (2008): The emergence of a working poor: Labour markets, neoliberalisation and diverse economies in post-socialist cities. *Antipode*. Vol. 40, Issue 5, p. 939-942.
- SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. (2007): Domesticating neo-liberalism: Everyday lives and the geographies of post-socialist transformations. *Geoforum* 38, p. 1163-1178.

STENNING, A., ŚWIĄTEK, D., SMITH, A. AND ROCHOVSKÁ, A. (2007): Poverty and household economic practices in Nowa Huta, Poland. *Geografia Polonica* Vol. 80, No. 1, p.7-24.

STRAUSS, A., CORBIN, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu*. Podané ruce, Albert, Brno, Boskovice.

VIDICH, A. J. and LYMAN, S. M. (1994). Qualitative methods: Their history in sociology and anthropology. In *Handbook of Qualitative Research*. N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, eds. pp. 23-59. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Summary

Qualitative research methods represent very important instrument for research of socio-spatial relations in the urban environment. They help us to understand new objective realities, which are very often not easy/possible to attain by complicated statistical procedures. The good combination of both qualitative and quantitative statistical methodological approaches enables to adjust and understand wide range of processes and appearances, which appear in Slovak transformation society.

Introduced case studies represent only a small part of possible application of qualitative research methods in diverse research within human geography. Different areas of research (poverty, crime, social pathology, quality of life and others) offer good possibilities for wider usage of these methods.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č.APVV-0579-07.